आश्रममा आश्रित वृद्धवृद्धाहरूको जीवनशैलीको विद्यमान अवस्था

(पोखरा वृद्धाश्रम, पोखरा-१७ को एक अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकायअन्तर्गत
पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस समाजशास्त्र/मानवशास्त्र
विभागमा समाजशास्त्र स्नातकोत्तर तह
द्वितीय वर्षको आठौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता:

कलावती अधिकारी
रोल नं.: ९१/०६२

रजिष्ट्रेशन नं.:८७४०–९३

समाजशास्त्र तथा मानवशास्त्र विभाग

२०६८

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालयबाट समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर उपाधिको आंशिक आवश्यकता पूर्तिका लागि मेरो निर्देशन र सुपरिवेक्षणमा कलावती अधिकारीले तयार गर्नुभएको **कास्की पोखरास्थित पोखरा वृद्धाश्रम सीतापाइला–१७, पोखराका "आश्रममा आश्रित वृद्धवृद्धाहरूको जीवनशैलीको विद्यमान अवस्था"** विषयक यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

तेजप्रसाद सुवेदी

शोध-निर्देशक

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी सङ्काय तथा समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह आठौं पत्रको प्रयोजनका लागि कलावती अधिकारीले यस विभागमा प्रस्तुत गर्नुभएको **कास्की पोखरास्थित पोखरा वृद्धाश्रम सीतापाइला-१७, पोखराका "आश्रममा आश्रित वृद्धवृद्धाहरूको जीवनशैलीको विद्यमान अवस्था"** विषयक यस शोधपत्रलाई स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

१. विभागीय प्रमुखः शान्ति भुषाल ....

२. विशेषज्ञः डा.लेखनाथ भट्टराई ....

३. शोध-निर्देशकः तेजप्रसाद सुवेदी ....

मिति : २०६७

भाषा सम्पादनको कलम

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागका छात्रा कलावती अधिकारीले समाजशास्त्र/मानवशास्त्र खण्डअर्न्तगत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आठौं पत्रको प्रयोजनका लागि "**कास्की पोखरास्थित पोखरा वृद्धाश्रम सीतापाइला-१७, पोखराका "आश्रममा आश्रित वृद्धवृद्धाहरूको जीवनशैलीको विद्यमान अवस्था**" शीर्षकको शोधपत्रको भाषिक सम्पादन मैले गरेको हुँ । तहगत दृष्टिले यस शोधपत्रको भाषाबाट म सन्तुष्ट छु ।

....

चूडामणि खनाल
सह-प्राध्यापक
नेपाली विभाग
पृथ्वीनाराण क्याम्पस
पोखरा

मिति : २०६७

कृतज्ञताज्ञापन

यो शोधपत्रको शीर्षक छनौटदेखि लेखनका क्रममा मलाई अमूल्य सहयोग, सुझाव, मार्ग निर्देशन र हौसला प्रदान गर्नुहुने मेरा शोध निर्देशक श्री तेजप्रसाद सुवेदीज्यू र हौसला प्रदान गर्दै अमूल्य सुझाव र प्रेरणा दिनुहुने विभागीय प्रमुख श्रीमती शान्ति भुषालज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

मेरो यस शोधपत्र लेखनको क्रममा मलाई निरन्तर प्रेरणा र मार्गदर्शन गर्नुहुने मेरा आदरणीय गुरु तथा पूर्व विभागीय प्रमुख डा.विश्वकल्याण पराजुलीज्यूप्रति आभार प्रकट गर्दछु । त्यस्तै समाजशास्त्र, मानवशास्त्र विभागका अन्य मेरा प्राध्यायकहरूले मप्रति देखाउनु भएको सहयोगी भावनालाई सम्मान गर्दै कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरामा मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र संकाय समाजशास्त्र, मानवशास्त्र विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आठौं पत्रको प्रयोजनका लागि "**आश्रममा आश्रित वृद्धवृद्धाहरूको जीवनशैलीको विद्यमान अवस्था**" शीर्षकको शोध प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । यो अध्ययन विशेष गरी वृद्धाश्रममा बस्ने ज्येष्ठ नागरिकहरूको वास्तविकता बुझ्ने हेतुले गरिएको अध्ययन हो ।

तथ्याङ्क सङ्कलनका क्रममा मलाई सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण उत्तरदाता साथै पोखरा वृद्धाश्रमका सम्पूर्ण महानुभावहरूप्रति धन्यवाद प्रकट गर्दछु । मलाई सूचना उपलब्ध गराउने तथा कार्यक्षेत्रमा सहयोग गर्नुहुने पोखरा वृद्धाश्रमका अध्यक्ष श्री वसन्तकेशव पराजुलीज्यूलाई हृदयदेखिनै हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यस्तै कार्यक्षेत्रमा तथ्याङ्क सङ्कलनमा सहयोग गर्ने मेरा सहपाठी कमला घर्ती तथा शर्मिला आचार्यलाई पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । शोधपत्र लेखनका क्रममा हरपल सहयोग तथा प्रेरणा प्रदान गर्ने मेरा साथीहरू सुषमा गुरुङ्ग, जमुना पौडेल, धनमाया गुरुङ्ग, साथै मेरा सम्पूर्ण सहपाठी साथीहरूलाई विशेष धन्यवाद प्रकट गर्न चाहन्छु । तथ्याङ्कको विश्लेषणमा प्राविधिक सहयोग गर्नुहुने मेरा भान्जा निर्मल भण्डारी एवम् सुबास भण्डारीलाई धन्यवाद प्रकट गर्दछु । शोधपत्र लेखनको क्रममा मलाई निरन्तर सहयोग तथा हौसला दिने मेरा श्रीमान् विष्णुप्रसाद तिमिल्सिना, छोरा प्रतीक र छोरी श्रद्धामा हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । साथै मलाई जन्म दिएर यस अवस्थासम्म पुऱ्याउनु हुने मेरा मातापिताप्रति पनि सम्मान व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

कलावती अधिकारी

मितिः

विषय-सूची

	पृष्ठ
सिफारिस पत्र	*(क)*
स्वीकृति पत्र	*(ख)*
भाषा सम्पादन	*(ग)*
कृतज्ञता ज्ञापन	*(घ)*
तालिका सूची	*(छ)*
चित्र सूची	*(झ)*
शोधसार	*(ञ)*
अध्याय-एक	१-११
१. परिचय	१
१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	६
१.३ अनुसन्धानका प्रश्नहरू	८
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	८
१.५ अध्ययनको क्षेत्र	८
१.६ अध्ययनको सीमा	९
१.७ आधारभूत मान्यता	९
१.८ अध्ययनको महत्त्व	९
१.९ पारिभाषिक शब्दावली	९
१.१० शोधग्रन्थको ढाँचा	१०
अध्याय-दुई	१२-२५
२. पूर्व साहित्य समीक्षा	१२
२.१ सान्दर्भिक साहित्यको समीक्षा	१२
२.२ पूर्व अध्ययन समीक्षा	१४
अध्याय-तीन	२६-२८
३. अनुसन्धान पद्धति	२६
३.१ अध्ययनक्षेत्र छनौटको औचित्य	२६
३.२ अनुसन्धान ढाँचा	२६
३.३ तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोतहरू	२६
३.४ जनसङ्ख्या छनौट	२७

३.५ तथ्याङ्क संकलन विधि २७

३.६ पूर्व परीक्षण २७

३.७ प्रामाणिकता र विश्वसनीयता २७

३.८ कार्यक्षेत्रका कठिनाइ २८

३.९ तथ्याङ्कको विश्लेषण एवं प्रस्तुतीकरण २८

अध्याय-चार २९-४९

सङ्कलित तथ्याङ्कको विश्लेषण २९

४. आश्रममा आश्रित वृद्धवृद्धाहरूको सामाजिक अवस्था २९

अध्याय- पाँच ५०-५७

५. वृद्धवृद्धाहरू आश्रममा आउनाका कारण विश्लेषण ५०

अध्याय - छ ५८-७५

६. ज्येष्ठ नागरिकहरूको स्वास्थ्य स्थिति विश्लेषण ५८

अध्याय-सात ७६-७८

७. सार, निष्कर्ष र सुझाव ७६

७.१ सार ७६

७.२ निष्कर्ष ७७

७.३ सुझाव ७८

सन्दर्भ सामग्री

अनुसूचि- १.अन्तर्वार्ता सूची

२. छलफल सूची

३. सूचनादाताको नामावली

४. अध्ययन क्षेत्रको नक्शा

५. अन्तर्वार्तामा खिचिएका तस्वीरहरू

तालिका सूचि

तालिका		*पृष्ठ*
४.१	उत्तरदाताको लैङ्गिक अवस्था	२९
४.२	उत्तरदाताको जातिगत अवस्था	३०
४.३	उत्तरदाताको वैवाहिक अवस्था	३१
४.४	उत्तरदाताको पारिवारिक अवस्था	३२
४.५	आश्रम आउनुपूर्वको बसाईंको स्थिति	३२
४.६	उत्तरदाता बस्नका लागि उचित स्थान	३४
४.७	उत्तरदाताको शैक्षिक स्थिति	३५
४.८	उत्तरदाताको काम गर्ने क्षमता	३५
४.९	उत्तरदाताबीच हुने झगडा तथा भेदभावका किसिम	३६
४.१०	उत्तरदातालाई दैनिक कार्यका लागि आवश्यक सहयोग	३६
४.११	उत्तरदाताको बुढ्यौली जीवनको विद्यमान अवस्था	३७
४.१२	वृद्धवृद्धाले अपेक्षा गरेको सहयोग	३७
४.१३	बासस्थानका आधारमा वृद्धवृद्धाहरूको गतिविधि	३८
४.१४	लैङ्गिक आधारमा शैक्षिक स्थिति	३८
४.१५	लैङ्गिक आधारमा आश्रममा शान्तिको अनुभव	४०
४.१६	उमेरगत आधारमा वृद्धवृद्धाहरूले गर्नसक्ने काम	४२
४.१७	वैवाहिक अवस्थाको आधारमा जीविकाको स्रोत	४६
४.१८	वैवाहिक स्थितिका आधारमा दैनिक कार्यमा सहयोग	४७
४.१९	वैवाहिक स्थितिका आधारमा आश्रममा कठिनाइ	४८
५.१	उत्तरदाता परिवारसँग नबस्नुका कारण	५०

५.२	उत्तरदाता आश्रममा बस्नुपर्नाको कारण	५१
५.३	लैङ्गिक आधारमा वृद्ध भएर बाँच्नमा गाह्रोको अनुभव	५२
५.४	आश्रममा आउनुको कारण	५४
५.५	वैवाहिक स्थितिका आधारमा आश्रममा बस्नुको कारण	५५
५.६	वैवाहिक स्थितिका आधारमा आश्रममा नबस्नुको कारण	५६
६.१	लैङ्गिक आधारमा काम गर्ने क्षमता	५८
६.२	लैङ्गिक आधारमा चुरोट पिउने बानी	५९
६.३	लैङ्गिक आधारमा शारीरिक व्यायाम	६०
६.४	लैङ्गिक आधारमा आँखा देख्ने शक्ति	६१
६.५	लैङ्गिक आधारमा कान सुन्ने शक्ति	६२
६.६	उत्तरदाताको आनीबानी	६४
६.७	उत्तरदाताको खाना खाने बानी	६४
६.८	उत्तरदाताको स्वास्थ्य विवरण	६५
६.९	उत्तरदाताको शारीरिक अवस्था	६५
६.१०	उमेरगत आधारमा खाना खाने बानी	६६
६.११	उमेरको आधारमा आँखाको देख्ने क्षमता	६८
६.१२	वैवाहिक स्थिति र चुरोट पिउने बानी	७०
६.१३	वैवाहिक स्थितिका आधारमा मध्यपान	७२
६.१४	वैवाहिक स्थिति र दीर्घरोग	७३
६.१५	वैवाहिक स्थितिको आधारमा वृद्धवृद्धाको स्वास्थ्य स्थिति	७४

चित्र-सूची

चित्र नं.		*पेज*
४.१	उत्तरदाताको धार्मिक अवस्था	३१
४.२	लैङ्गिक आधारमा वृद्धवृद्धाहरूको आश्रमपूर्वको बसोबास	३३
४.३	उत्तरदाताको पारिवारिक स्थिति	३४
४.४	लैङ्गिक आधारमा जीविकाको स्रोतहरू	३९
४.५	आश्रममा बस्दाको समस्या विश्लेषण	४०
४.६	उमेरगत आधारमा आश्रममा आश्रित वृद्धवृद्धाहरू बस्नको लागि उचित स्थान	४१
४.७	उमेरगत आधारमा दैनिक क्रियाकलापमा सहयोगको आवश्यकता	४२
४.८	उमेरगत आधारमा वृद्ध अवस्था र जीवन बाँच्नको सहजता विश्लेषण	४३
४.९	उमेरका आधारमा आश्रममा बस्दाको सहजता	४४
४.१०	शिक्षाको आधारमा वैवाहिक अवस्था विश्लेषण	४४
४.११	वैवाहिक आधारमा काम गर्न सक्ने सक्षमता विश्लेषण	४५
४.१२	वैवाहिक अवस्थाको अवस्थामा वृद्धवृद्धा भएर बाँच्नमा कठिनाइ	४७
४.१३	वैवाहिक अवस्थाको आधारमा आश्रममा शान्तिको अनुभव	४८
५.१	लैङ्गिक आधारमा परिवारसँग नबस्नुका कारण	५१
५.२	आश्रममा आउनुका कारण विश्लेषण	५३
६.१	लैङ्गिक आधारमा खैनी सुर्ती खानेबानी विश्लेषण	५९
६.२	स्वास्थ्य स्थितिको आधारमा लैङ्गिक विश्लेषण	६०
६.३	दीर्घरोगका आधारमा विश्लेषण	६१
६.४	निद्रा लाग्ने आधारमा विश्लेषण	६२
६.५	दैनिक क्रियाकलापमा सहयोगको आवश्यकता विश्लेषण	६३
६.६	उमेरगत आधारमा दीर्घरोगबाट पीडित	६७
६.७	उमेरगत आधारमा निद्राको विश्लेषण	६९
६.८	वैवाहिक आधारमा शारीरिक व्यायामको विश्लेषण	७१
६.९	वैवाहिक आधारमा स्वास्थ्य स्थिति	७२
६.१०	वैवाहिक स्थितिको आधारमा सुन्ने शक्तिमा समस्या	७४

शोधसार

प्रस्तुत अध्ययन त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकायअर्न्तगत समाजशास्त्र मानवशास्त्र विभागमा समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह द्वित्तीय वर्षको आठौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार गरिएको हो । जनसाङ्ख्यिक संरचनाका विभिन्न पक्षहरू जस्तैः लैङ्गिकता, जातीयता, क्षेत्रीयता युवा, बालबालिका, प्रौढ जस्तै वृद्धवृद्धाका सवाल पनि नवीनतम रूपमा विकास हुँदै आएको एउटा महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । वृद्धवृद्धाको विषय जुनसुकै तह तथा समुदायको साझा सरोकारको विषय बनेको छ, जसका लागि पोखरा वृद्धाश्रमले 'ज्येष्ठ नागरिकहरूको संरक्षण गरौँ सम्भव भएसम्म घरैमा, संभव नभए वृद्धाश्रममा' भन्ने मुलनाराका साथ अगाडि बढेको छ । साथै ज्येष्ठ नागरिकका लागि एउटा राम्रो घर बन्न पुगेको छ । यही आश्रममा आश्रित ज्येष्ठ नागरिकहरूको सामाजिक अवस्था, दिनचर्या र स्वास्थ्य स्थितिका बारेमा अध्ययन गर्ने कार्य यस शोध अध्ययनमा गरिएको छ । यस अध्ययनमा समस्याको कथन अर्न्तगत निम्नलिखित प्रश्नहरूलाई समेट्ने प्रयास गरिएको छ । ज्येष्ठ नागरिक/वृद्धवृद्धाका खास समस्या के के हुन् ? वृद्धवृद्धा आश्रममा आउनाका कारण के हुन् ? आश्रममा आश्रित वृद्धवृद्धाका दिनचर्या कस्तो छ ? आश्रममा आश्रित वृद्धवृद्धाका कस्ता स्वास्थ्य समस्या छन् ?

यस अध्ययनको सामान्य उद्देश्यमा आश्रममा आश्रित वृद्धवृद्धाहरूको जीवनशैली दिनचर्याका बारेमा जानकारी लिनु रहेको छ भने विशिष्ट उद्देश्य अर्न्तगत निम्न उद्देश्यहरू रहेका छन् ।

- आश्रममा आश्रित वृद्धवृद्धाको/ज्येष्ठ नागरिकको सामाजिक जीवनमाथि प्रकाश पार्नु ।
- ज्येष्ठ नागरिक आश्रममा आउनका कारण विश्लेषण गर्नु ।
- ज्येष्ठ नागरिकहरूको स्वास्थ्य स्थितिका बारेमा जानकारी लिनु ।

यस अध्ययनको उद्देश्यअनुरूप नेपालको गण्डकी अञ्चल कास्की जिल्ला पोखरा उपमहानगरपालिका वडा नं. १७, स्थित पोखरा वृद्धाश्रमलाई अध्ययन क्षेत्र छनौट गरिएको छ । यस अध्ययनको उद्देश्य प्राप्तिका लागि ज्येष्ठ नागरिकहरूको दिनचर्या तथा स्वास्थ्य स्थितिका बारेमा जानकारी लिन अन्वेषणात्मक ढाँचा प्रयोग गरिएको छ भने वर्णनात्मक अनुसन्धान ढाँचा प्रयोग गरी ती पक्षको विस्तृत वर्णन गरिएको छ । तथ्याङ्क सङ्कलनका लागि स्थलगत अध्ययन विधिको प्रयोग गरिएको छ अवलोकन, वैयक्तिक अध्ययन गरिएको छ । साथै द्वितीय सूचना सङ्कलनका लागि विभिन्न लेखरचना, पत्रपत्रिका, वेवसाइट प्रकाशित एवं अप्रकाशित स्रोत तथा अन्य सम्बन्धित साहित्यको सहयोग लिइएको छ । संकलित तथ्याङ्कलाई सांङ्केतिकीकरण, वर्गीकरण र तालिकीकरण पछि कम्प्यूटर प्रोग्राम एस.पि.एस.एस.को माध्यमबाट विश्लेषण गरी आवश्यकताअनुसार तालिकासूची, चित्रसूची प्रतिशतका आधारमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

आश्रममा बस्ने सबैभन्दा बढी ब्राम्हण जाति थिए भने सबैभन्दा कम दलित रहेको पाइयो । वृद्धवृद्धा पारिवारिक व्यवस्थाका कारण आश्रम आएको पाइयो । आश्रममा रहेर पनि समाजबाट टाढिएको अनुभव नगरेको पाइयो । वृद्धवृद्धा आश्रममा बस्न उपयुक्त हो भन्नेमा एकतिहाइ थिए । केहीले आश्रममा आश्रयमात्र लिने गरेको पाइयो । अधिकांश बढी वृद्धवृद्धाले आफूलाई नयाँ पुस्ताले राम्रो दृष्टिकोणले हेर्ने बताएका थिए । आधाभन्दा बढी वृद्धवृद्धाले जीवनको उत्तरार्धलाई कष्ठकर अनुभव गरिरहेको देखियो । वृद्धाश्रममा आउने धेरैजसो ग्रामीण क्षेत्रका पाइयो । आफन्त हुनेभन्दा एक्लै भएकाहरू बढी मात्रामा आश्रम आउने गरेको पाइयो ।